

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ

ԹԻՎԸ ՈՐՊԵՍ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ, ՃԱՆԱԶՈՂԱԿԱՆ ՀԵՆՔ ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Թիվը, ինչպես հայտնի է, անտիկ և միջնադարյան մշակույթի տեսական ըմբռնման մեջ ներառում և սահմանում է բովանդակային-գոյաբանական բոլոր շերտերը՝ թափանցելով դրանց մեջ ու նույնանալով դրանց հետ:

Ցանկացած համակարգում առհասարակ առանձին միավորները միշտ առավել կամ պակաս չափով բացատրվում ու փոխարինվում են միմյանցով պատճենելով ու շարունակելով իրար: Եվ ինչպես մարդը կարող է դառնալ համատիեզերական գոյություն առեղծվածի վերծանումը, այնպես նրա գոյությունը կարող է մեկնվել համընդհանուր կառույցների մեջ ու նրանց միջոցով, և ոչ մի մշակութային փուլ չի կարող լիովին ձերբազատվել այս «դիցաբանությունից»: Մշակույթի նախնական փուլում, ինչպես հայտնի է, սա ավելի ցայտուն է դրսևորվում. երևույթների ընկալումն իր մեկից մյուսին անցման ու փոխարինելիության թուլատրվող չափով շատ ավելի ճկուն է, զատման թաղանթները՝ փխրուն ու հոսուն: Այդպես միկրո-մեսո-և մակրո-տիեզերքները, օբյեկտը, սուբյեկտը և դրանց փոխթափանցումները, գործունեության ձևը և առարկան, որին այն ուղղված է, տարածությունը և բովանդակությունը, որով այն լցված է, գոյաբանության ձևերը և դրանց սերտաճած մտածողության ձևերը, արտացոլվում են միմյանց մեջ՝ ստեղծելով և միմյանց առանձնահատկությունները: Եվ ցանկացած հասկացողություն, մտածական կատեգորիա օժտված է նախանյութի, նախնական միակցվածության, հինավուրց դիցաբանական ամբողջության «ետին պլաններով»:

Այդպես անտիկ ճանաչողության մեջ «դիցաբանականացվում» են բուն նյութը, նրա շորս ոլորտները (տարրեր), որ հյուսում են ողջ տիեզերքը, նրանց ներքին կառուցվածքը (սիմետրիկ երկրաչափական մարմիններ՝ «սերմեր» (Plato Timaeus, 56b)՝ նույնանալով և էության հետ: Այդպիսի նախնական ուժով օժտվում են ձևերը (էյդոս) ստանալով նախագաղափարներից մինչև իրի ներքին բովանդակության իմաստ, և տիեզերքում նրանց հավերժական շրջանառությունը կազմում է արարչության ողջ կենսահոսքն ու ուրիշը, այդպիսին է և թվի ընկալումը, որ ընդգրկում է և՛ իր մեջ արտահայտվող երևույթների բովանդակությունը, և՛ իր կաղապարներում առաջացող ձևերի բովանդակությունը, և՛ իրենով հյուսվող հարաբերությունների խորհրդաբանությունը՝ ի վերջո Պլատոնի մոտ նույնանալով հենց նախագաղափարների հետ: Քրիստոնեական մշակույթում ցանկացած նույնացում արդեն որոշ չափով «այլաբանականաց-

ված» է, առկա որպես «համապատասխանեցում» ոչ անմիջական վերապրում, այլ ավելի շուտ մտածողության հետևողականորեն կիրառվող մեթոդ:

ԹՎԻ ԸՆԿԱՎՈՒՄ

Առաջնային է անտիկ համակարգում թվի վերապրումը՝ որպես գոյություն հինքնարարում, հինքնաշարժում և հինքնաշափում, առհասարակ հինքնահայտնաբերում: Այն հասկացության առաջին «ազատագրումն է» ամենուր իրերի մեջ սփռված աստվածային ստվերներից, և միաժամանակ դրանք վերապրվում են որպես աստվածություններ՝ բացարձակի ուժեր, «հինքնատրոհումներ», որտեղ հատման սկզբունքը նույնացվում է գոյություն ունեցող որևէ աստծո բնույթին՝ դեպի մոնադան իր «ներքին շրջվածությամբ»¹: Դրանք միայն անեզրի ընդգրկման շափն են, որ տեղադրում են այդ շափաբաժիններն ունիվերսումի մեջ, գծում արտաքին աշխարհից յուրաքանչյուրի բաժանող սահմաններն ու ամրացնում միաժամանակ անքակտելի հարաբերության կապերով²: Այսպիսով թիվն արտահայտում է ամենանախնական կապն ամբողջի հետ, քանի որ իր կերպն ու անվանումն առնում է նրա մեջ ունեցած դիրքից և նրա հետ հարաբերությունից: Այն իր մեջ կարող է մշակույթներում խտացնել և այլ փորձառություններ. ցանկացած գոյության՝ որպես ընդհանուրից տարանջատման, հնարավորության, և արարչության՝ որպես ինչ-որ միակի, իր հինքնաճանաչումներում բաժանման ու վերստին միավորման, և ցանկացած ճանաչողության՝ ամբողջի մեջ բնակվող, ուր ամեն ինչ կարող է լինել միայն այդ ամբողջի հարաշարժ կարողությունների՝ դիրքերի, ծավալների ու կշիռների, խորությունների ու զուգահեռումների, երկփեղկումների ու միավորումների, հերթագայման պոլիֆոնիա: Եվ թվերը ընկալման մեջ դառնում են ներքին իմաստներ ու բանալիներ, որպես միակի հետ երկխոսության ու այն ընդգրկելու տարբեր սկզբունքներ ու ձևեր, նրա վրա քաշվող առանցքներ և նրա յուրացման՝ կյանք ստեղծելու սրբազան կարողության գոտիներ, անվերջության մասնիկներ, որ վերարարում են այն որպես պատկեր: Այն հնարավոր է քննել՝ միաժամանակ մնալով դրանից անդին, չգառնալով «ուրիշ» ու հոսուն (հաշվողը երբեք չի նույնանում հաշվողի հետ): Անտիկ միտքը «շոշափում» է՝ ինչպես է թիվը քառսը խտացրել իր առաձգականության շուրջ՝ վերակերտելով իմաստավորված նյութական տարածություն, որի շարունակականության մեջ յուրաքանչյուր կետն ունի իր դիրքն ու լարումը³:

Թիվը՝ որպես գոյության միջնատարածք. Թվի սկզբունքները և թիվը՝ որպես գիտելիքների բաժանման սկզբունք

Եթե թիվն ամեն ինչի մեջ դրված սերմն է, այնուհետև ամբողջին համակցվածության ու հաղորդունիության՝ երբեք սահմանը չանցնող շափի ու կարգի էությունը, ուրեմն այն ամփոփում է իր մեջ, ըստ այս ընկալման, արարչության ողջ իմաստությունը: Այն ընդհանրապես չի տարանջատվում գիտելիք հասկա-

ցուցվածից, որ հունարեն արտահայտվում է մեկ բառով⁴: Հայ մատենագրության մեջ մաթեմատիկական գիտելիքները հենց թարգմանվում են որպես «ուսումնական», որոնք հավասարապես արտահայտում են թվի՝ գոյաբանական նախասկզբի տարբեր կողմերը: Երաժշտության բարձրագույն դրսևորման մեջ այն անխախտ լարում է, երկրաչափության մեջ՝ դեռևս դատարկ նախատարածությունը իրենցով չափող ու լցնող նախաձևերը՝ երկրաչափական մարմինները, աստղաբաշխության մեջ՝ այդ տարածության շնչավորումը երկնային մարմինների կարգավորված շարժմամբ՝ ժամանակով, որ «հոսման ու ծորման» ծավալումը կենտրոնացնում է իր ռիթմերում՝ ընդհուպ մոտենալով ու փակելով հավերժության պատկերին⁵:

Մաթեմատիկական գիտելիքներ

Քանակը անտիկ տեսությամբ լինում է երկու տեսակի՝ յուրաքանչյուրն էլ երկակի, ըստ որի «ուսումնական» կոչվող գիտելիքներն էլ չորսն են՝ առաջանալով կամ թվից, ինչպես թվաբանությունը, կամ հնչյունների համակցությունից (հարաբերությունից), ինչպես երաժշտությունը, կամ երկրային տարածությունից, ինչպես երկրաչափությունը, կամ էլ երկնային մարմինների շարժումից, ինչպես աստղաբաշխությունը, որ նույնպես քանակ է, «որովհետև շարժումներն ունեն տարածություն, որոնց համապատասխան շարժվում են»⁶:

Այստեղ և անտիկ ընկալումով շեշտված է «արտաքին» դիցաբանական կողմը՝ տարածությունը, որի մեջ կատարվում է շարժումը, իսկ օրինակ շարժման արագությունը որպես թիվ շեշտված չէ: Այդպես և երաժշտական ձայնի բարձրությունը կապվում է այն արձակող լարերի հարաբերության և ոչ թե հնչյունի տատանման հաճախականության հետ: Ամեն ինչում առկա է այս տարածական «շոշափումը», դրա մեջ ընդգրկումն ու տեղադրումը, ի տարբերություն ներքին գործառույթային բնույթի, որ մշակույթների մեջ շատ ավելի ուշ է «արթնացվում»: Ամենուրեք իրի մեջ գործող ձգողությունները փոխարինված են արտաքին աշխարհում նրանց էություն պատճենման՝ թվի, երկրաչափական մարմնի համատարած ոգեղենացմամբ, ներքին ֆունկցիոնալ գաղտը՝ համամասնություններով ու հարաբերություններով, որ ճեղքում են արարչությունը՝ սփռված նրա «ոգեղեն» տարածությունների միաստեղծ ուժի մեջ: Ինքնին երաժշտական ձայնամիջոցներն անվանվում են այդ հարաբերություններով՝ «քանզի խնդրէ թէ ո՞ր է, որ գերկպատիկ բան ունի, և ո՞ր է, որ զկիսաբոլոր, և ո՞ր զմակեռակն, և ո՞ր զմակբառակն»⁷: Իսկ օրինակ կշիռը («մէտ»), որ առավել կապված է ներքին հատկանիշի՝ իրի մեջ պարփակվածի հետ, Դավիթ Անհաղթի մոտ քանակի տեսակի չի համարվում, այլ «կիրք», «որակություն» քանակական մարմնում, ինչպես շերմությունը՝ հրում («գոյեղոտ որակութիւն»), և կենտոնությունն ու զույգությունը՝ «տարորոշ» թվերում («որակութիւնք քանակուտք»), «վասն զի տարորոշիցեալն այն ինչ յաստուածայինսն և յաննիւրսն և յիմանալիսն տեսանի, յորս ոչ է մէտ»⁸: «Եւ ոչ ոք ի սոցանէ (քանակներից՝ Ա. Թ.) է թեթեւ կամ ծանր՝ ո՛չ գիծ, ո՛չ մակերեսութիւն եւ ո՛չ ուսմանական մարմին եւ ո՛չ անորակ մարմին, այլ որակիցեալն միայն: Եւ պարզաբար ասել՝ եթէ կիրք եւ եւ ոչ քանակք մէտք»⁹: Սրանից այսպիսով բխում է քանակի, հարաբերությունների՝ ինչպես գաղափարների, անմարմին լինելը՝ որպես գրոշմ նյութի վրա գրվող և ոչ որակական խտացում նրա մեջ. «քանզի ոչ ոք ասէ՝ եթէ սա առաւել կենդանի է քան զնա,

կամ էսա առաւել մարդութիւն ունի քան զՏիւղէս: Ապա ուրեմն յայտ է՝ թէ անմարմինք են: ...և բաղազանութիւնն (հարաբերություն՝ Ա. Թ.) անմարմինն են... կրկնապատիկն առ կէսն, և կիսոյն առ կրկնապատիկն»¹⁰:

Այստեղ կապված «կիրք» հասկացության հետ անհրաժեշտ է նշել, որ անտիկ գեղագիտական և ճանաչողական ներընկալումների մեջ, ինչպես հայտնի է, կարևորագույն առանցքը գոյություն այս երկու ուժերի՝ իր մեջ ավելի բարձր սկզբունք պարունակող ներգործողի և այն ընդունողի, կրողի, ըստ նրա շարժվող ու ձև ստացողի սկիզբներն են: Այստեղ կարևոր նշանակություն է ստանում նրանց միջև ընկած կնքադրոշմը: Բոլոր հասկացությունները տեղադրվում են այս երկու բևեռների միջև: Չևը, միտքը, թիվը կապվում են առաջինի հետ, իսկ նյութը, զգայությունները, հոգին կրում, կերպավորվում են ըստ առաջինների դաշվածքների: Այսպես Փիլոն Ալեքսանդրացին խոսելով նախանյութի մասին, նշում է. «Կրավորականը մեռած է և չունի իր մեջ շարժում, այն շարժման մեջ է դրվում մտքի միջոցով նրանից կերպ ու կյանք առնելով, վերափոխվելով կատարելագույն ստեղծագործություն» (*De opificio mundi*, III.9): Ներգործողը կապվում է ստեղծող՝ արական սկզբի հետ, իսկ ընդունողը՝ իգական. որոնցով մեկնվում են թվերը (զույգ և կենտ), մարդու կազմության առանձին հատվածներ, և այլն. «Վասն զի էզ է զգայութիւն, քանզի կրէ ի զգալոյն» (Փիլոն, *Կինելութիւն*, II, 3.), «...զույգ է իւրովք մասամբք (6 թվի մասին՝ Ա. Թ.), և առաջին դարակոճատ, ընդունելով և ի գործական պատեանէն՝ ըստ աւելոյն, և ի նիւթականէն և յախտականէն՝ ըստ դարին, վասն որոյ և ոմանք ի նախնեաց՝ որք ի սկզբանէն էին, ոմանք ամուսնութիւն, և ոմանք յարմարութիւն զնա կոչեցին...»¹¹ (*Կինելութիւն*, III. 38), «...վասն զի լի և կա և զսա որպէս ասացին՝ արու է. արդ եթէ արու պարտ է կոչել զշարժողն և զառնողն (ստեղծող) պատճառ, էզ՝ որ շարժեալն լինի և կրէ» (*Կինելութիւն*, III. 2): Գոյության ավելի բարձր գործողության, ներգործման սկզբունքից այսպիսով բխում են նյութից, կաղապարից, որակական հատկանիշից դուրս գտնվելու, ձև հարդորելու, արական-բանական սկզբի ստեղծարար ատրիբուտները, որին համադրվում են միտքը, թիվը, նախաձև-գաղափարը, որոնց ազդեցության տակ շարժվում են նյութա-զգայական թաղանթները:

Քանակն այսպիսով արիստոտելյան ավանդույթով սահմանվում է որպես շարունակական և ընդհատուն (*«տարրորշ»*)¹²: «Տարրորշ» են այն քանակները, որոնց մասերի միջև չկա ընդհանուր սահման, որտեղ հատվում են, ինչպես թվի մասերը, «... եթե հինգը տասի մասն է, ապա հինգը և հինգը չեն հանդիպում իրար ոչ մի ընդհանուր սահմանի վրա, այլ կանգնած են առանձին, այդպես և յոթն ու երեքը չեն հպվում իրար ոչ մի ընդհանուր սահմանի վրա»¹³: «Իսկ տարրորշ քանակ ասէ զայն, որ ոչ են կցեալք ի միասին, որպէս թիւքն, զի թիւքն ըստ ինքեանց ի զատ ի զատ անձինք են, վասն զի այլ իրք մեկն և այլ իրք երկուքն, եւ այլ՝ երեքն: Նոյնպէս մինչեւ տասն հատեալք են ի միմեանց, եւ թէպէտ որ տասն ի յերկու հնգէ է գոյացեալ, բայց ոչ ունի այլ թիւ ի մէջն, որ իբրև գիծ շաղկապէ զինքեանս առ իրար»¹⁴: «Շարունակ» քանակի դեպքում, ինչպես օրինակ որմնաքարի, այդ սահմանն առկա է, «...քանզի եթէ զօրութեամբ հատանես և բաժանես ի բազում տեղիս զամենայն մասունս նորա, հատեալքն և բաժանեալքն առ մի սահման շարամերձին»¹⁵: Մտածվող այդ գիծը

հատում է «գործվածք» և ոչ «ազդեցում» (հնարավորության մեջ և ոչ իրականում)¹⁶: Ընդհատուն քանակ են թիվը և արտաբերվող խոսքը (երկար ու կարճ վանկերով չափվող): Անընդհատ («շարունակ») քանակ են գիծը (մասերի շփման ընդհանուր սահմանը կետն է), մակերեսը (շփման սահմանը՝ գիծը), մառմինը (ընդհանուր սահման՝ գիծը կամ մակերեսը), բացի դրանից՝ ժամանակը (ներկան շփվում է անցյալի և ապագայի հետ) ու տեղը (քանի որ նրա մեջ գտնվում է մարմինը)¹⁷: «Շարունակ» քանակի առաջին երեք տեսակները, ըստ Անհաղթի, գտնվում են մարդու մեջ, իսկ տեղն ու ժամանակը՝ նրանից դուրս. առաջին երեքը երկրաչափովյալ ենք իմանում, մյուս երկուսը՝ «բնաբանություն» (բնություն ուսումնասիրություն), «քանզի բնաբանություն յաղագս շարժման յարգարի, ... աստեղաբաշխություն գտեղի գտեալ՝ զժամանակ խնդրէ...»¹⁸: Այսպիսով, քանի որ քանակն առհասարակ պարառում է արտաքին բոլոր պատկերներն ու ներքին հանգույցները, շարժումներն ու բյուրեղացումները, նրա բաժանման ու աստիճանակարգման մեջ նշանակություն են ստանում վերը նշված ունիվերսալ չափանիշները: Նախ՝ «տարրոշ» թվերը փոխում են այն ամենի բնությունը, ինչին կցվում են, ի տարբերություն շարունակական քանակի¹⁹, որ շունի առաջինի գործությունը²⁰: Այնուհետև նրանք կարող են «անշփոթաբար» ընդունել զանազան տեսակներ, լինելով միաժամանակ «բոլոր» և «քառանկյունի»²¹ աննյութի ու տարածության սահմանագծին, օժտված նախնական ճկունությամբ. «...քանզի աննիւթագոյն է թիւ քան զմիակ, որպէս կարող գոյով անշփոթաբար զանազան ձեւս ընդունել, որ է յատուկ աննիւթակամի...»²²: «Շարունակ» քանակն առավել մերձենում է նյութին՝ ավելի ճիշտ ըստ քանակի ձևավորված նյութին՝ հավելով ու քարանալով նրա կաղապարներում. այն կրավորական վիճակ է արտահայտում: Եվ այստեղ այն համադրվում է հունական փիլիսոփայության էյդոս-ձև (Անհաղթի մոտ՝ «տեսակ» և Սարկավագի մոտ՝ «կերպարանք» բառերն արտահայտում են այս եզրի երկու կողմերը) հասկացության հետ կապվող՝ անտիկ մշակույթում և ողջ քրիստոնեության մեջ այնքան տարածված վերը նշված կնքադրոշմի պատկերի հետ: «Շարունակը» համեմատվում է մոմի հետ, որ որոշակի կերպարանով կերտված քանակ լինելով, չի կարող այլ կերպարանք ընդունել առանց նախորդի վերացման²³:

«Տարրոշ» և «շարունակ» քանակները ևս ունեն իրենց աստիճանները: Ընդհատունը՝ որպես թիվ, որ վերցվում է առանձին և այլ թվի հետ կապակցություն մեջ, շարունակականն իր հերթին՝ անշարժ (երկիրը) և շարժուն (մշտաշարժ երկինքը): Եվ եթե թվաբանությունն ու երաժշտությունը նախորդում են տարածության վրա հիմնվող երկրաչափությանն ու աստղաբաշխությանը, ապա թվաբանությունն էլ՝ ինքնին տարրոշ քանակից գոյացող, նախընտրելի է երաժշտությունից՝ գոյացող տարրոշ քանակից «ըստ բաղադանություն»: «Եւ նախագոյն է ըստ ինքեանն, քան ըստ բաղադանությունեան, քանզի և պար-

զարբար լինելն, քան զայսպէս լինելն»²⁴: Նույն կերպ՝ ներառելով և սեռի ու տեսակի հասկացութիւնները, Սարկավագի մոտ համեմատվում է երկրաչափութիւնն աստղաբաշխութեան հետ՝ «... զի անշարժ շարունակ է եւ պատուական քան զշարժուն ... նախ այն է, որ հաստատուն կայ, քան այն, որ շրջի եւ շարժի»²⁵: Որպէս նախ լինելն է, քան այսպէս լինելն: Այսինքն՝ նախ փայտն՝ քան նշին եւ ընգուզին, նախ կենդանին է՝ քան զմարդ կենդանին կամ անասուն կենդանին»²⁶: Աստղաբաշխութիւնն ու երաժշտութիւնը՝ յուրաքանչյուրն իր բաժնում, երկրորդ կարգի գիտութիւն են, կապված արդեն գոյութիւն ունեցողի հատկանիշների, «շնչավորման» հետ: Երկրաչափութիւնն իրագործում է թիվը տարածութեան մեջ այնպէս, ինչպէս աստղաբաշխութիւնը՝ երկնային մարմինների շարժմամբ արտածվող նյութական-տարածական երաժշտութիւնը: Եվ գոյաբանորեն երաժշտական հարաբերութիւնները տիեզերքում նախորդում են նրանց շառավղագծերի մեջ խտացող երկնային լուսատուների շարժումներին²⁷: Ճանաչողութիւնն իրագործում է իրեն այս շորս կերպերով՝ որպէս չափման ու զատման տարբեր աստիճաններ ու սկզբունքներ. կյանքի՝ որպէս ձևավորված քանակի, առաջին դրսևորումն է բաժանումը («վասն զի անտեսակ նիւթն նախ քանականայ եւ ապա որականայ»²⁸), այնուհետև՝ բաժանումների հարաբերութիւնը, այնուհետև տարածութեան մեջ բաժանումը և այդ բաժանվածների հարաբերութիւնը՝ շարժումը:

Դրանք աստվածային դաշվածքներ են, որ երևում են միայն նյութի մեջ. «...որպէս ձեւք եւ գոյնք եւ չափք, քանզի եռանգիւնին եւ քառանգիւնին աննիւթք են առանց էութեան վերադնելոյ, այսպէս եւ չափն՝ երկայնն եւ կամ գնդաձեւն, նոյնպէս եւ գոյնքն՝ կարմիրն եւ սպիտակն եւ այլքն: Եթէ ոչ գտանեն նիւթ, յոր որականան, զի առանց նիւթի ոչ երեւին, որպէս մոմ ի մատնահարի օրինակաւ ուսանիս»²⁹: Ձևերի այս միջնաշխարհն ընկած է մտածորեն ու առարկայորեն աննյութի (Աստված, բանականութիւն, հոգի), և մտածորեն ու առարկայորեն նյութականի (փայտ, քար) միջև՝ լինելով մտածորեն աննյութ, առարկայորեն նյութավոր: Եվ նրա հետ կապված մաթեմատիկական գիտելիքներն այդ պատճառով տեղադրվում են բնագիտութեան՝ նյութական աշխարհի ուսումնասիրութեան, և աստվածաբանութեան՝ բացարձակ ոգեղենի միջև՝ հաղորդվելով երկուսին էլ: Մարդը ևս խաչված է այս երկու աշխարհների միջև՝ «...երեք են աշխարհ... Աստուած իմանալի աշխարհ, Աշխարհ՝ զգալի աշխարհ, Մարդ՝ զգալի և իմանալի աշխարհ»³⁰: Բնագիտութիւնը, որպէս նրան մոտ և սննդակից («հուպ ի մեզ»)՝³¹ առաջինն է ընկալվում զգայարաններով: Հնարավոր չէ անմիջապէս «բնաբանականից» անցնել «աստվածաբանականին»՝ ամբողջութեամբ նյութականից բոլորովին աննյութին, որ համեմատելի է երկար ժամանակ մութ տեղում գտնված մարդկանց հետ, որ հանկարծ փորձում են արեգակին նայել, կամ հոմերոսյան Ոտոս և Եփիալտես եղբայրներին, որ ամենաբարձր լեռներն իրար վրա գնելով փորձում էին հասնել երկնքին,

«որ նշանակէ ոչ այլ ինչ, այլ եթէ իմաստասէրք գոլով ձեռնարկեցին առանց ուսումնականին յամենեւիմբ նիւթականացն յամանեւիմբ աննիւթականսն գոլ, այսինքն ի բնաբանականացն յաստուածաբանականսն ամբառնալ»³²: Եվ այստեղ բացվում է հենց գոյություն ներքին պատկերը՝ թվերի ու ձևերի, ներքին հատակագծերի ուղիները, որոնցով հոգին կարող է տեղափոխվել այս երկու աշխարհների սահմանագիծ՝ «Քանզի որպէս մոմ առատպելով յինքեան զգիր մատանույ, գնոյն ինքն առանձին զգիրն առատպէ յինքն, և ոչ ինչ նիւթ առնու ի մատանույն, ըստ նմին օրինակի և տրամախոհութիւն, երեակայելով յինքեան զձևս, ոչ ինչ առնու ի նիւթոյ, այլ գնոյն ինքն զձևս երեակայէ և տրամատպավորէ յինքեան»³³: Այն հնարավոր է միայն ճանաչողության որոշակի գրսևորման դեպքում, ասես երևույթների՝ կիզակետի բերման, որ տեսնում է միևնույն դրոշմները նյութական թանձրությունների վրա՝ էյդոսների օրրանը, որոնցով այն սահում է դեպի բարձրագույն, աննյութ վայրեր. «...աւանդելի է նորագունիցն զուսումնականն առ ի յընտանեցուցանել զանմարմին բնութիւնն, յորոց ձեռն անմարմին բնութիւնն գայ ի գիտութիւն»³⁴: Այդ կրկնաշերտումը հանգրվանում է մարդու և Աստծո մտքերում, որ կապակցում է նրանց իրենց միջև ընկած տարածություններում. «... իսկ հուպկատարելոցն քատակեցաւ բնաբանականն... Իսկ նոցին կատարելոց քատակեցաւ ուսումնականն՝ որպէս սանդուխք ինչ եւ կամ կամուրջ յամենեւիմբ նիւթականացն առ ամենեւիմբ աննիւթականսն»³⁵ : Եվ ճանաչողության առջև ընկրկում են նյութի շերտերը, ու բոլոր հավերժ շարժումների ետևում այն տպում է իր մոմեղեն տախտակին հավերժ անխախտ գատումներն ու հարաբերությունները, որ պահում են իրենց դրոշմներում գոյության պատկերը և Աստծո մտահղացման ու մարդկային ճանաչողության նույնության հանգույցը: Փիլոն Ալեքսանդրացու այլաբանական համակարգում այդ պատճառով նախաձևերը կապվում են Աստծո ուխտի հետ՝ մարդու ընկալման ու իր միջև ընկած. «Քանզի եղիցն զուխտ իմ ի մէջ իմ և քո»³⁶ յայտնէ համբարակ և պահպանութիւն արդարեն քաջոյ և առաքինոյ. քանզի Աստուծոյ ուխտ ամենայն անմարմին բանն են, տեսակքն և չափն առ հասարակ ամենեցուն՝ որովք այս աշխարհն արարեալ է»³⁷: Եվ այստեղ այն դառնում է գոյության ու նրան՝ ճանաչողության միջոցով կապակցման միակ հնարավորություն:

Հարակից գիտելիքներ

Արդեն նյութին ու գործնական կիրառությանն ուղղված ձևն ու թիվը տեղ են գտնում այս շորս գիտելիքների հարակից տեսակներում («տեսակք յարակացեալք»³⁸): Դրանք են թվաբանության հարակից հաշվաբանությունը («համարողականն»), որ զբաղվում է իրական, գննելի թվերով և կոտորակում է միավորը, մինչդեռ թվաբանությունը «զբնութիւն թուոց խնդրէ և քննէ, և որ ըստ ինքեան իմանի թիւ, այնու բաղկանայ և ոչ հատանէ զմիական», այնուհետև՝ նյութական գործիքների միջոցով առաջացող երաժշտությունը «այսինքն

որ փանդուամբք և փողովք և ծնծղայիւք բաղկանայ» (Ճշմարիտ երաժշտությունն իր գոյացման համար կարիք ունի միայն բանականության՝ «բանի միայն պիտանացեալ բաղկացուցանէ զինքն»), երկրաչափությանը հարակից հողաչափական («երկրաբաժանական») արվեստը, «վասն զի երկրաչափականն բանիւ բաղկանայ, իսկ երկրաբաժանականն՝ գործով» և վերջապես աստղաբաշխությանը հարակից գնդախոսությունը («գնդականն»), որ արդեն զբաղվում է առհասարակ բոլոր գնդաձև մարմիններով և նրանց բաժանման խնդիրներով, ի տարբերություն աստղաբաշխության, որ զբաղվում է երկնային մարմինների շարժման քննությամբ³⁹: Իրենց բարձրագույն դրսևորման մեջ այս գիտելիքները կարիք ունեն միայն տեսության և օթևանում են կարծիքների ու մտքերի մեջ: Պլատոնի մոտ սրանք արտահայտվում են «փիլիսոփայական» և «մեծամասնության արվեստ» անվանումներով: «Ոմանք հաշվի են ենթարկում և հասարակ միավորները նրա, ինչ կարելի է հաշվել, օրինակ՝ երկու վրան, երկու ցուլ և երկու ամենափոքր կամ ամենամեծ առարկաներ: Իսկ մյուսները երբեք չեն հետևի նրանց, եթե միայն չընդունվի, որ հազարավոր (հաշվի ենթարկվող՝ Ա. Թ.) միավորների մեջ գոյություն չունի ոչ մի տարբերություն» (*Plato Philebus, 56d-e*)⁴⁰: «Մեծամասնության» թվաբանությամբ հաշվվում են զգայական մարմինները, տարերայնորեն, իսկ փիլիսոփայական թվաբանությունը բաժանում է ըստ սկզբունքի, որ հենց թվի դրսևորումն ու էությունն է:

Երաժշտական հարաբերություններ

Երաժշտության՝ քանակից գոյանալու հարցին մանրամասն անդրադառնում է և Հովհաննես Սարկավազն իր «Լուծմունք «Սահմանաց գրոց» երկի մեջ. այստեղ նա ներկայացնում է դրա շորս կողմերը: Նախ երաժշտությունը գոյանում է հնչյունների հարաբերությունից, կապակցումից («բաղազանություն»): Այդպես կցված են «սուրը» և «բուխը», «ժիրն» ու «բամբը» (երաժշտական գործիքի լարերի անվանումները դասավորված համապատասխան ինտերվալներով, որոնց հետ կապվում էին և շորս ձայնակարգերը⁴¹), «որ և այլևայլ ձայնքն բաղկանան և մի լինին»⁴²: Սա անվանում է չափ ու բանակ. «...զի խնդրէ ի լարսն՝ թէ ո՞ր է, որ գերկպատիկ ձայնն ունի, եւ ո՞ր է, որ կէս ձայն հանէ, եւ ո՞ր է որ գերեք ձայնն հանէ, եւ ո՞ր է որ զշորրորդն հնչէ», որովհետև ովքեր գիտեին երաժշտական արվեստը, ձայների աստիճանների համարներն ունենալով, քնարի լարերին էին հարմարեցնում իրենց նվագածությամբ շարժելով նույնիսկ անշունչ մարմինները⁴³: Այնուհետև երաժշտական հնչյունները կարգավորվում են և չափով ու կշռով. երբ քննվում է, թե որն է տվյալ ձայնի «կիսաբոլորը», այսինքն՝ «զկէս յեղանակին»⁴⁴, «զկրկնապատիկն, որ է երկուքն», «զմակեռակն, որ է վեց եղանակն», «զմակքառակն, որ է ութն»⁴⁵: «Եւ թուի, թէ մինչեւ ցայս վայր էր ձայնիցն եղանակքն, յոր յարէին եւ զքնարսն»⁴⁵, և եթե կան այլ մասեր, ապա սրանք գլխավորագույններն են «...որպէս եւ այժմ գոյ եւ չիշատակն ի միջի մերում»: Վերը նշված անվանումները (6 «մակեռակ», 8 «մակքառակ», 6-ի համեմատ «կիսաբոլոր», այսինքն՝ 9, և երկպատիկ նույն վեցի համեմատ՝ 12)⁴⁶, ինչպես հայտնի է, կազմում են երկրաչափական համամասնությունը, որն իր հերթին միահյուսում է թվաբանական ու հարմոնիկ համամասնությունները⁴⁷: Նրանով, ըստ անտիկ գեղագիտության, թափանցված է ողջ գոյությունը: Այն ներկայացնում է երաժշտական «կմախքը»

քառալարային համակարգում կվարտ-կվինտ-օկտավա շղթան՝ դեռևս ողջ միջնադարի ընթացքում միակ կոնսոնանս համարվող ձայնամիջոցները, որոնց հարաբերությունները ձևավորվում են կատարյալ համարվող առաջին չորս թվերով (3/2, 4/3, 2/1), կատարյալ էպիմորային հարաբերությամբ (lovgο" e j p i m o v r i o". Երբ մեծ թիվն իր մեջ պարառում է փոքր թիվն ամբողջությամբ, և նրա մի մասը՝ օրին. 4/3): «Եւ տե՛ս որ եւ երաժշտականն քանակ է, եւ ոչ անթիւ եւ անչափ»⁴⁸: Այնուհետև, ըստ Հովհաննես Սարկավագի, ճշմարիտ երաժշտությունը բանականությամբ է գոյանում, որից հետո նրա համաձայն և ձայնն է շարժվում: «Բայց ծանիր, որ ճշմարիտ երաժշտականն բանականութեամբն գոյանայ եւ ապա զկնի բանին զձայնն շարժեն, զի խնդրէ ո՛ր է որ գերկպատիկ բանն ունիցի...»⁴⁹, միայն այստեղ հարաբերության հետ կապված օգտագործում է «բան» եզրը՝ համադրելով ձայնամիջոցները տարբեր երևույթների հետ, որը, ինչպես վերը տեսանք, կազմում է միջնադարյան տեսական մտքի առանցքը⁵⁰: Սա նրանց ընկալման ու բնութագրման հետաքրքիր հատված է. այդպես «երկպատիկ» ձայնը համեմատվում է գյուղի և շինության հետ՝ «...եւ նշանակէ զամբողջ գեղ եւ զՀէն», «կիսաբոլորը»՝ կվինտան, բայի՝ որպես անկատար մտքի հետ՝ «...որ ոչ բան կատարեաց, այլ է կիսաբան», որ հասկանալի է քառալարային համակարգում⁵¹, «մակբառակը»՝ կվարտա կազմող ինտերվալը, նշում է՝ սուր ենք անվանում, որ նշանակում է թուր, սուսեր՝ «գսուր ձայն եւ զընթացս եւ զթուխս հաւու», որ միանգամայն համապատասխանում է նրա շեշտված կամային բնույթին՝ միգուցե կապ ունենալով և համանուն խազի հետ: Հետաքրքիր է, որ օկտավա կազմող «մակեռակը» և «երկպատիկը» կապվում են համապատասխանաբար «հոտ, անդաստան, ապագա» և ձայնի կրկնորդումը՝ «գյուղ, շինություն» հասկացությունների հետ⁵²: Այն բաժանվում է նաև ըստ բնույթի (էթոսների)՝ ուրախության, տրտմության, և մյուս հոգեվիճակների⁵³: Այս չորս ձայնամիջոցների դիցաբանական «մարմինն» ընկած է անտիկ և միջնադարյան երաժշտական բոլոր ընկալումների հիմքում: Այն այսպիսով բաժանվում է չափ ու քանակով (ձայնամիջոցներ, նրանց դասավորումը ըստ լարերի), չափ ու կշռով⁵⁴ (ձայնամիջոցների հարաբերություն), բանականությամբ և բնույթով, որոնք բոլորը կապված են քանակի հետ⁵⁵:

Այսպիսով թվի ընկալման յուրահատկությունը կապված է նրա՝ ինչպես ավելի վաղ փուլերում ցանկացած հասկացության անանջատ ընկալումից՝ ա. հոգու ներքին կենսանյութից, Բ. արտաքին աշխարհաստեղծության կենսանյութից ու զարգացման պաթոսից, որոնք էլ իրենց հերթին միանգամայն թափանցված են իրարով: Այս դեպքում ընդհանրության սիմվոլ կարող է դառնալ այս երկուսի միջև ընկած թիվը, որպես ամենավերացական, նախնական կապ ամբողջի հետ և երևույթներն իրենց կիզակետին բերող, կրավորականի ու արարչականի սահմանին ընկած դրոշմ: Այդ պատճառով այն ունի դրսևորման տարբեր աստիճաններ: Թվաբանության մեջ զատման նախնական ճկունությունն առկա է ինքնին թվի էություն մեջ, երաժշտության մեջ՝ ընդհատուն թվերի հարաբերությունների ճկունության, որ ստեղծում են երաժշտական հնչյունները, շարունակականում՝ սահելով արդեն տարածության մեջ, այնտեղ կերտում է առաձուլություններ և նրանցով իրագործվող շարժումներ

րով տարածական հարաբերություններ, որոնք չափում են այն (աստղաբաշխությունն)՝ ավելի ու ավելի մխրճվելով նրա աշխարհում: Եվ այս ներքին տեսիլն ու ուրիշը ընկած է և արարման հիմքում, և ճանաչողության՝ նյութից աննյութ անցման աստիճանական ճանապարհին⁵⁶:

Եվ միտքը կցում է իրեն եզակիին, որ արարում է իր օրրանում կշիռներ ու չափեր, զատումներ ու ձուլումներ, որոնց կնքագրողները դրվում են արարչության մակերեսներին ու սերմերում, և ճանաչողությունն իրագործում է իրեն նույն կերպ՝ որպես ներքին կառուցում և ներքին երաժշտություն. և այդ բոլորը սահում է հավերժության հայացքի առջև որպես անվերջ ծավալվող ներքին պատկեր, որ անվերջ արտահոսում ու քարանում է արտաքին մակերեսների համաչափություններում:

¹ Այսպես, օրինակ, պյուրագորյան ավանդույթով ամեն ինչ պարփակող ու միաժամանակ ամեն ինչի համար միավոր-սերմ հանդիսացող մոնադայից բխում է երկյակ-դիադան՝ հեռացումը, երկատումը, անկատար գիծը, միաժամանակ ճանաչողության սկիզբը, ձգտումն առ միակն ու նրա հանաչման առաջին հնարավորությունը՝ որպես նրանից տարանջատում, երկակ-վերադարձը՝ հավասարակշռությունը, հարթությունը՝ «մակերեսփուն, որ կոչի անխոր մեծություն» (**Անանիա Նարեկացի**, «Սակա բացայայտութեան թուղ», *Մատենագիրք հայոց*, Ժ դար, էջ 443), կարծիքը՝ բառակախությունը, ուր թաղված են զգայություններ և որի մեջ հյուսվում է նյութական արարչությունը: Թվի ներքին պլաստիկայի, իրար փոխանցումների մեջ կան գոյարանական բոլոր խորհուրդներն ու շարժումները՝ առավելագույնս վերացարկված և բացարձակն ամփոփող: Թվի՝ պյուրագորա-պլատոնական այս գոյարանական ըմբռնումների և դրանց արտահայտման մասին Նարեկյան դպրոցում տեսնելու՝ **Քամրազյան, Գրիգոր Նարեկացին և նորպլատոնականությունը**, Եր., 2004, գլուխ 2, էջ 95-149:

Քրիստոնեական ավանդույթում թիվը սկսում է կիրառվել արդեն կոնկրետ բովանդային պլաններում: Այսպես օրինակ՝ պյուրագորյան «գերակատար» (որի բաժանարարների գումարը գերազանցում է բաժանելիին), «անկատար» (բաժանարարների գումարը պակաս է բաժանելիից) և «կատարյալ» (բաժանարարների գումարը հավասար է բաժանելիին) թվերը և նրանցից ստացվող բանականներ համադրվում են այլևայլ երևույթների հետ: Օրինակ՝ տասներկուսը, որի բաժանարարների՝ 4, 3, 2, 6, 1, գումարը հավասար է տասնվեցի, նույնացվում է առաջինի մարդկանց հետ, որ մարմնի 12 անդամներով «շարագրեցան յամենայն մասունս առաքինութեան, և շուրջ թիւ յաւելին, այսինքն՝ զխոհեմութիւն, զարիւթիւն, զողջախոհութիւն և զարդարութիւն և գերազանցեալ էլին ի բանակս հրեշտակաց»: Ուր անկատար թիվը, որի բաժանարարների գումարից ստացվում է յոթը, նույնացվում է մեղսավորների հետ, «զի մարդկային բնութիւնս ստեղծաւ վասն գոյք դարն ժառանգելոյ, այսինքն՝ զյափտենականն, իսկ մոլիխ շարունակելովն ի պէսպէս շարս՝ պակաս գտանի յոյք դարուն և զեօթն դարուս վայելչութիւնն միայն վայելեն» (**Առաքել Սիւնեցի**, «Լուծմունք, Յաղագս Սահմանաց Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի», տեսնելու՝ *Գրք Սահմանաց սրբոյն Դաւթի եւ յետ ժամանակի արարեալ լուծումն սորին հոգեշահ մեկնութեամբ տեսուն Առաքելի եռամեծ վարդապետի, Մարտի, 1797, էջ 319, այսուհետև՝ Առաքել, Լուծումն*): Այսպես նաև, ըստ անտիկ տեսության, «ծնված» (բազմապատկումից՝ ինչպես վեցը՝ երեքից՝ ինքը՝ շփոթվում մինչև տասն ընկած որևէ թիվ), «ծնող» (մեկը, երկուսը, երեքը, որոնք ծնում են, բայց չեն ծնվում որևէ այլ թվից), և «կույս» համարվող (յոթը, որ ծնված չէ և չի ծնում) թվերից նրանք, որ միայն ծնված են, բայց չեն ծնում ինչպես վեցը, համեմատվում են սուրբ կույսերի հետ, նրանք, որ ծնված են և ծնում են՝ կենդանիների և մարդկանց, յոթ թիվը՝ Աստվա-

ծածնի, և այլն (նույն տեղում էջ 587): Այսպես անտիկ ավանդույթով ժառանգված պլաստիկ-գոյարանական-ձևաբանական զգացողությունից բխող թվային տարատեսակ գործողություններն ու դրա արդյունքում առաջացող կապերը վերածվում են այլաբանական կարգերի:

² Արարումը, առհասարակ, նույնացվում է նախնական անեզր նյութի անջատման և վերստին միավորման հետ «անբաժանելի ամրակների միջոցով»: Այն արդեն տրոհված կենդանացած՝ մասնիկներով լցված միություն է, ուր հարաբերությունն ինքնին դառնում է էություն (*Plato Tim.*, 35a-36b): Եզակիի ներքին բաժանումներն ու բաժանման միավորվածությունն ընկած է այս ընկալմամբ առհասարակ գոյության հիմքում: Այսպես, կապված մարդու կազմության հետ, Փիլոն Ալեքսանդրացին նշում է. «... Այսպես բնութիւնս միշտ ըստ իւրաքանչիւր տեսակի այնոցիկ որ ի մեզ է մասանց, բաժանումն գործեցեալ, զհատածսն անջատեաց, իբրու հակառակ դէմ ի դէմ. յոր հանդիպեցուցեալ աշխարհիս, միանգամայն և այն որ ի սպասատրոփիւնն դիւրաւ ներգործութիւնն է. և դարձեալ գնոսա ըստ երկաքանչիւր ումե՛ք տեսակի՝ միացոյց ի մի ներգործութիւն, և ի նոյն գործ, ի մի վայր ածեալ գումարեաց շրջանակեալ ընդ միտ ածելով: Արդ ոչ միայն գմատունս մարմնոյն տեսցէ ո՛ր այսպէս կիցս և զոյգս, *միատրութեամբ անջատեալս՝ և բաժանմամբ միացեալս*, այլ և զոգոյն...» (Լինելութիւն, III, 5, ընդգծումները մերն են, տե՛ս՝ Փիլոնի Երայեցոյ *Մեկնութիւն ծննդոց և էլից, ճառք ի Սամփսոն, ի Յովնան*, աշխատասիրութեամբ Մ. Ազերեանց, Վենետիկ, 1826):

³ Անտիկ զգացողության սարուկտուրայ պլաստիկ բնույթի և սրանից բխող թվի ներընկալման մասին տե՛ս՝ **А. Ф. Лосев**, *История античной эстетики*, VIII, кн. 1, М., 1992, сс. 502-540 (այսուհետև՝ **Лосев**, ИАЭ): Նա մասնավորապես նշում է՝ «Античность, говорили мы много раз, основана на интуиции живого и целесообразно функционирующего материального тела. Но если это тело и в самом деле всегда зрительно осязательно, то это значит, что в нем зрительно осязательны его структура, его устройство, его целое и части, его соотношение частей, а это, в первую очередь, значит пересчет этих частей, их сосчитывание и соотношение сосчитанных единиц. Могла ли такая отчетливейшим образом данная материальная структура обойтись без счета, без числа? И разве можно было при переходе от одной части тела к другой окончательно отрывать одну часть от другой и тем самым забывать о целом, то есть можно ли было при всех этих прерывных переходах от одной части к другой забывать о той непрерывности, с которой целое пребывает во всех своих частях, несмотря ни на какое их взаимное различие?» (նույն տեղում էջ 507):

⁴ Հուն.՝ *ματρημα* (գիտելիք, գիտություն), *ματρηματικην* (գիտություն, իմացություն, մաթեմատիկա) և *ματρητην*՝ (աշակերտ) նույնաբան բառերը:

⁵ Տե՛ս՝ **Plato Tim.**, 37d. «Այդ պատճառով նա մտածեց արարել ինչ-որ շարժվող նմանություն հավերժին, կառուցեց երկինքը... հավերժ պատկերը՝ թվից թիվ շարժվող, որ մենք անվանում ենք ժամանակ». հմմտ՝ հայերեն թարգմ. «... այլ պատկեր խորհի առնել զսա յալիտենից և զարդ համանգամայն երկնի, արար, հասասար ըստ թոյոյ գոյով զսա պատկեր զայսոսիկ՝ գոր ամանակ մեք անուանեցաք» (տե՛ս՝ Պրատոնի *Իմաստասիրի* տրամախոսություն. Երթիվորոն, Պաշտպանություն Սոկրատայ և Տիմոն, Վենետիկ, 1877, էջ 101):

⁶ Տե՛ս՝ **Դավիթ Անյաղթ**, «Սահմանք իմաստասիրութեան», Երկասիրութիւն փիլիսոփայական, աշխատասիրութեամբ Մ. Ս. Արևշատյանի, Եր., 1980, էջ 89 (այսուհետև՝ **Դավիթ**, Սահմանք): Այստեղ նշվում է, որ գոյություն ունի մաթեմատիկական գիտությունների ավելի բարդ բաժանում, որ կատարվում է ավելի խոր բնության ժամանակ, բայց բերվողը ստույգ է ու հավաստի: Հովհաննես Սարկավագի «Լուծումն Սահմանաց գրոց» երկի մեջ ասողաբաշխական գիտելիքի հաղորդակցումը ֆանակին մեկնվում է հետևյալ կերպ. «Նոյնպէս եւ աստեղաբաշխականն ֆանակ է, զի զերկնային մարմինն գիտէ ֆննել, եւ

երկինքն գնդաձև է եւ բոլորակ: Եւ թէպէտ անբաւ է սակս մեծութեան, սակայն ընդ չափով է անկեալ եւ ընդ քանակիւ, որպէս գիտէ որ արարն: Զի ամենայն, որ բոլոր է՝ նախ չափեալ է եւ ապա գնդաձև կարէ լինել, զի թէպէտ ի մէջ ոչ իցէ չափեալ, այլ սակայն քանակ է, վասն զի ի քան եւ ի չորս ժամն մի հոլով առնու եւ այն ցուցանէ, որ չափեալ եւ քանակեալ է» (**Յովհաննէս Սարկաւազ Իմաստասէր**, Լուծմունք «Մահմանաց գրոց», Երևան, 2004, էջ 44-45, այսուհետև՝ **Սարկաւազ**, Լուծմունք): Արարչությունը չափվում է երկնային մարմինների կարգավորված շարժմամբ, որոնք ցույց են տալիս այն իրենց շրջանաձև պտույտների ժամանակահատվածով: Պլատոնը երկնային մարմիններն անվանում էր ժամանակի գործիքներ (տե՛ս՝ **Plato Tim.**, 41e):

⁷ **Դավիթ**, *Սահմանք*, էջ 89: Հարաբերություն բնութագրող այս եզրերին և հայ մատենագրության մեջ դրանց անվանմանն անդրադարձել է **Ն. Քահնիզյանը**. տե՛ս նրա՝ «Դավիթ Անհաղթը և նա երաժշտական մշակույթը», **Դավիթ Անհաղթ**, ԽՇ, Հոգվածների ժողովածու, Եր., 1980, էջ 109-112, ինչպես նաև՝ «Ներդաշնակության հենքի մասին ուսումնիր միջնադարյան Հայաստանում, V-VI դդ», **ՊԲՀ**, 1966, 1, էջ 75-91, «Ներդաշնակության հենքի մասին ուսումնիր Հայաստանում միջին դարերում (X-XV դդ.)», **ԲՄ**, 8, էջ 93-110:

Այստեղ «հարաբերություն» հասկացությունը հունարենի հետևությամբ արտահայտվում է «բան» (հուն.՝ λογος) եզրով («երկպատիկ բան» և այլն), որի նշանակությունները արտահայտում են վերը նշված՝ արտաբան ձևի ու ներքին բովանդակության, առհասարակ արտաբան ու ներքին երևույթների շտաբանաշտվածության անտիկ ընկալումները: Ինչպես հայտնի է, այն ունի բազմաշեղջ նշանակություններ, որոնք բոլորն արտահայտում են բովանդակությունն ու իմաստը առավելապես նրա՝ ա. արտահայտված («խոսք, ձևակերպում, արտահայտություն»), բ. ըմբռնված ու ձևակերպված («բանականություն, նշանակություն, սահմանում, որոշում, ապացուցում, բացատրություն»), գ. իմաստավորված, ներքին ամբողջություն ունեցող միավոր («ստեղծագործության գլուխ, սահմանում, մաս, խումբ, ստորագություն») կամ դ. իրագործման, ծավալման նախահիմք («օրենք, նախագուշակում, բանական հիմք», նորպատմականների մոտ՝ «սերմային պոտենցիաների լոգոս») լինելու տեսանկյունից: Այն ունի նաև «թիվ, հաշվում, հարաբերություն, համապատասխանություն» նշանակությունները: Այսպիսով այս բոլորը՝ արտահայտումը, բյուրեղացած միավորներն ու դրանց հարաբերությունները, պայմանավորում են իրի ողջ տարողությունը: Այս եզրի մասին տե՛ս՝ **А. Ф. Лосев**, *ИАЭ*, кн. II, М., 1994, с. 216:

⁸ Այս և հետագա բոլոր ընդգծումները մերն են: Տե՛ս **Դավիթ Անյաղթ**, «Մեկնութիւն «Ստորագութեանն», *Երկասիրութիւնք փիլիսոփայականք*, էջ 284 (այսուհետև՝ **Դավիթ**, Մեկնութիւն): Ըստ նրա կշիռը քանակ են համարում Պլատոնը, Արիստար և Պտղոմեոսը (նշվ. աշխ., էջ 282): Ինչպես հայտնի է, Արիստար նաև երաժշտության մեջ առաջինը սահմանեց տոնի բարձրությունն ըստ «ներքին բնույթի» տատանման հաճախականության, և Պտղոմեոսի վկայությամբ, ընդունված երեք սահմանումներից (բուն էյդոսի, նյութի հետ խառնված էյդոսի, և նյութի՝ էյդոսն ընդունելու կարողության տեսակետից) նախընտրում էր միջին՝ նաև նյութական սկիզբն ընդունող սահմանումը: Առաջինները, ըստ նրա, էական էր համարում Արիստոտելը, իսկ զուտ նյութականները՝ ստոիկները. (տե՛ս նրա՝ «Պտղոմեոսի «Հարմոնիկայի» ներածությունը» *During I. "Ptolemaios und Porphyrios über die Musik"*, *Goteborgs högskolas Årsskrift*. Bd XI, 1934, p 11,1-12,8):

⁹ «Եվ սրանցից ոչ մեկը թեթև կամ ծանր չէ՝ ոչ գիծը, ոչ մակերեսը, ոչ մարեմատիկական» և ոչ անորակ մարմինները, այլ միայն որակով օժտվածները: Պարզ ասած՝ կշիռը «կիրք» է և ոչ քանակ». (**Դավիթ**, Մեկնութիւն, էջ 285): Այստեղ կարևոր է «ուսումնական» և «անորակ» մարմինների հասկացությունը, ի տարբերություն նյութական «որակաբուն» ունեցողների: Առաջինների տակ ի նկատի ունի երկրաչափական, կամ առհասարակ մարեմատիկական գիտելիքներին վերաբերող մարմինները՝ անկախ նյութից, որում կարող են արտահայտվել (թիվ, երաժշտական ինտերվալ, շարժում). այլ տեղ օգտագործված է «ու-

ստմնական» և «բնատրական» հակադրությամբ. «Եթէ ո՞ր գիծ՝ *ուսմակահնն, այսինքն՝ որ մտածովթեամբն առեալ լինի*: Եւ եթէ զայն ասիցեն՝ այնպիսիսն յայլ և յայլժամ այլաբան իմանի: *Իսկ եթէ գրնատրական գիծն ասիցեն՝ նիւթն ըստ գծին ընդունի գներհական»* (նույն տեղում, էջ 181): «Անորակ մարմին» հասկացությունը վերաբերում է նախանյութին (անտիկ ըմբռնումով)՝ անկերպ ու անձև, գուրկ դեռևս որևէ հատկանիշից, արաշական ներգործումից. հմմտ.՝ «Նիւթ գնիլլէն ասէ, այսինքն գանորակ մարմինն. որպէս ասէ Սաղօսօն՝ թէ քան զի ոչ չխառնէր ամենագօր ձեռն քո, առնել զաշխարհս անպատրաստ նիւթից, որ է *անորակ մարմին*, և ոչ որպէս ոմանք մանրամաղ փռշի ասեն զնիւթն, զի յորժամ ոչ գոյին տարեբ՝ ուստի լինէր փռշին». այս «անորակ» նյութը «ենթակայ եղև, զոր առեալ Աստուած տեսակատրեաց զնա պէսպէս, այսինքն, զմի մասն ջերմութեամբ տեսակատրեաց, և եղև հուր, զմի մասն ցրտութեամբ տեսակատրեաց, և եղև օդ...» (**Առաքել**, Լուծումն, էջ 519-520, 268):

10 **Գալիլիս Աննալոթ**, «Վերլուծութիւն «Ներածութեանն», *Երկասիրութիւնք փիլիսոփայականք*, էջ 125:

11 «...Չույզ է իր մասերով, և առաջին զուգակենտը (*ajrtiopevrisso* ". զույգ թիվ, որի կեսը կենտ թիվ է, առաջին այդպիսի թիվը վեցն է), ընդունելով ներգործող պատճառից՝ ըստ կենտ /թվի/ (այստեղ՝ երեքը) և նյութական ու կրավորականից ըստ զույգի (երկուսը), որի պատճառով և նախնիներից ոմանք, որոնք սկզբում էին, այն անվանեցին «ամուսնություն», իսկ ոմանք էլ՝ ներդաշնակություն»:

12 **Տէւ՝ Arist. Cat. 6, Գալիլիս Աննալոթ**, «Մեկնութիւն «Ստորոգութեանցն», էջ 282-300:

13 **Arist. Cat. 4b. 26-29.**:

14 **Սարկիազ**, *Լուծումնք*, էջ 45:

15 **Գալիլիս**, *Սահմանք*, էջ 89:

16 **Գալիլիս**, *Սահմանք*, էջ 90: Հովհաննես Սարկիավազը (Լուծումն, էջ 45) ավելի պատկերավոր է բնութագրում շարունակ ֆանակն այն է, երբ բազում բաներից մի իր է գոյանում, ինչպես որևէ՝ շատ ֆարերից, խնից և «խիպար»-ից (ֆարերի կտորներ որմերի ծերպերը լցնելու համար), երկիրը՝ իրար միացված բազում բաներից: Միայն իմանալի ձևով է հնարավոր ասել, որ ֆարն ու հողը, լեռն ու դաշտը կցված են միմյանց:

17 **Arist. Cat. 6, Գալիլիս**, *Մեկնութիւն*, էջ 285-286:

18 **Գալիլիս**, *Մեկնութիւն*, էջ 290: Հետաքրքիր է այստեղ խոսքի ըմբռնումը. այն տարրոշված է, որովհետև երկու վանկերի միջև լուծություն է. սա կապված է բաղաձայնների՝ տարատեսակ լինելու հետ, «Արդ՝ դադարումն արտաձայնութեան առաջին փաղառութեան լուծութիւն նորին է, եւ յայնժամ սկիզբն առնէ արտաձայնի երկրորդ փաղառութիւն: Եւ զայն պարտ է իմանալ լուծութիւն ընդ մէջ փաղառութեանցն զանմանաբար արտաձայնութիւնս՝ որ ի ձեռն բաղաձայնիցն անմանութեան. քանզի եւ ընդ մէջ երկուց ներհակաց շարժմանց է դադարումն, որպէս եւ յերական ցուցանի...» (նույն տեղում, էջ 286):

19 «...քանզի ոչ եթէ, որպէս ի վերայ նշանի (կես՝ **Ա. Թ.**)՝ գնոյն եւ աստ ոք ունի ասել. քանզի նշանն անմասն գոլով, մասնատրում առադրելով, այսինքն գրծի՝ ոչ անեցուցանէ զնա եւ ոչ ի բաց բառնալով՝ նուագեցուցանէ. եւ գիծ անլայն գոլով, լայնութեան առադրելով, լայնութիւն ոչ առնէ. եւ մակերեսութիւն խորութիւն ոչ ունելով, առադրելով խորութեան՝ խորութիւն ոչ առնէ» (**Գալիլիս**, *Մեկնութիւն*, էջ 288):

20 Հովհաննես Սարկիավազը, ինչպես վերը տեսանք, ընդհատուն թվերը համարում է կենդանի էություններ՝ համեմատելով երկնային լուսատուների հետ. «Այլ այսպէս, որպէս արեգակն է լուսինն եւ ամենայն աստեղից, այսպէս եւ թիւն որիչ որիչ անձինք են, որպէս եւ ըստ ինքեան ասէ զայն թիւն որ մինչեւ ի տասնն է. զի ինքեանք ըստ ինքեանց անձինք են կատարեալք» (**Սարկիազ**, *Լուծումնք*, էջ 46): «Անձ» բառը բացի բուն իմաստից, նշանակում է՝ «հոգի, շունչ, գոյացություն, գոյակ, մարմին»: «Անձինք» համարվում են մինչև տասն ընկած թվերը, որից վեր նրանք «բաղազան» են՝ կապակցմամբ ծնվող. «որպէս եւ

ըստ ինձեան ասէ զայն թիմն որ մինչեւ ի տասնն է . . . եւ բաղազանեալ զայն ասէ, թէ հինգ եւ տասն, որ է ժե, եւ թէ ժն Բ հինգ է: Եւ այս որ մինչեւ ի ժե (հավանաբար՝ ժ, ինչպէս որոշ տարընթերցումներում, տե՛ս՝ էջ 118, տարընթ. 983) ոչ է բաղազանեալ, այլ այն, որ անդ ի վեր շարին. թէպէտ որ ոչ յատուկ է բաղազանս այլ աստի» (նոյն տեղում): Ըստ Անհաղթի տասը թիվը կատարյալ է, որովհետև բոլոր միավորները առանձին անվանումներով հանդես են գալիս մինչև տասը, իսկ նրանից հետո՝ համապատասխանաբար կրկնվում (**Գափթ**, *Սահմանք*, էջ 82): Չորսը «... տասնյակի աղբյուրն ու պատճառն է: Այն, ինչ իրագործման մեջ տասնյակն է, քաղաքը, ինչպէս հայտնի է, հնարավորության մեջ է»: մինչև չորսն ընկած թվերի գումարով ստացվում է տասնյակ «որ ներկայացնում է իրենով սանձանը թվերի ու անսահմանության միջև, որի մոտ նրանք՝ ասես դարձի նշանողի, հավաքվում են և ետ շրջվում» (**Philo De opificio mundi**, XV. 47). հմմտ՝ «Առաջին միայնակն կատարեալ եւ ծնալ տասնեակ տարորոշ թոյն. զի շարադրեալ ծնանի գտասնն եւ յինքն անորէն դառնա» (**Անանիա Նարեկացի**, «Սակա բացայայտութեան թուոց», էջ 442): Այս ընկալման արդյունքում և տասը թիվը, որպէս միակի իրագործում, հարաբերվում է վերջինիս հետ, ինչպէս գործնական ոլորտը՝ տեսականի. «Եւ հարկատրապէս ականջաց բաշխեալ տայ զմին, և ձեռաց գտասնեակն. քանզի թոյց սկիզբն մինն է, և կատարածն տասնեակն... Քանզի լսել նախ առաջին արժան է, և ապա գործել. քանզի երկամանչիւրոք ի սոցանէ սկիզբն է, մին՝ թոյց, և միան՝ ուսման. և տասնեակն՝ գործոյ...» (**Փիլոն**, *Կենդանութիւն*, VI. 110). հմմտ. նաև՝ «Չորրեակ՝ թոյց է ամենայարմարագոյնն, իբրու կատարելագոյն. և տասնեակն ամենակատարի արմատ և հիմն է. և ըստ քառակնի քանի ամենայն ժողովեալ դառնայ այս, որպէս ինքն ասաց. և իբրու զի ինքնակատար է, կատարելածին լինի լնով: Եւ զինչ է՝ զոր ասեմա: Ի կենդանեաց ծնունդս նախառաջին է սերման ցանումն. երկրորդ՝ յազգականէ իմեմէ բնութեանն զիրաւանչիւրոք գործեացն տպատրեալ. և երրորդ՝ յետ ստեղծանելոցն անումն. և չորրորդ՝ ի վերայ ամենայնին, կատարելութիւն՝ ծնունդ» (**Փիլոն**, *Կենդանութիւն*, III. 12): Այսպիսով ինքնին էություններ են մինչև տասը հասնող միավորները, որոնցից այն կողմ սկսվում է կապակցումների անեզրությունը:

21 **Գափթ**, *Սահմանք*, էջ 91: «Եւ ասէ թէ տարորոշ քանակն պատուականագոյն է քան զարունակն, այսու օրինակաւ, զի կարող գոյ ի միում ժամու ք կերպարանս ցուցանել... որպէս թիմոք որ որոշ եւ ըստ ինձեան քանակ է եւ ցուցանէ զայս ինչ ի միում ժամու, զբոլոր եւ զհառանգիւնի...» (**Սարկաւազ**, *Լուծմունք*, էջ 46): Հմմտ.՝ «... եւ բոլորակ է, որ ի նոյնէն սկիզբն առնէ եւ ի նոյնն յանգի գաւրեն բոլորակի՝ որպէս երեսուն և վեցն, քանզի վեցիցս վեց երեսուն և վեց՝ ի վեցէն սկիզբն արար եւ ի վեցին յանգեաւ, որպէս և քսան եւ հինգն. քանզի հնգիցս հինգ՝ քսան եւ հինգ: Իսկ քառանկիւնի է, որ ի թոյն զինքն բազմապատկեցուցեալ եղե՛ւ՝ որպէս ինն՝ երիցս երեք՝ ինն» (**Գափթ**, *Մեկնութիւն*, էջ 289):

22 **Գափթ**, *Մեկնութիւն*, էջ 289:

23 **Գափթ**, *Սահմանք*, էջ 91. «... վասն զի մում, որ է շարունակ քանակ, եթէ ոք ստեղծանէ զնա ըստ Տիգրանայ կերպարանին, ոչ կարէ այլ կերպարան ընդունել, եթէ ոչ յառաջագոյն ի բաց եղծանի. ապա եթէ ոչ շփոթումն լինի»:

24 Նոյն տեղում, էջ 91-92: Հմմտ.՝ «Վասն այրն ասէ, թէ թուականն է առաջին արուեստք, վասն զի ըստ ինձեանց անձինքն են թիմն գամենայն ի գատ: Եւ յետ այս երաժշտականն, զի բաղազան է այսպէս, որպէս ի բանից եւ ի ձայնից եւ յեղանակաց: Եւ դարձեալ ի փողից եւ ի քնարից ապա գոյանայ» (**Սարկաւազ**, *Լուծմունք*, էջ 47):

25 Հմմտ.՝ «... զի ամենայն որ հանդերձեալ է շարժիլ ի դարդարմանէ և յանշարժէն ունի սկիզբն շարժման» (**Գափթ**, *Սահմանք*, էջ 92):

26 **Սարկաւազ**, *Լուծմունք*, էջ 47:

27 Այս աստիճանակարգությունն ամբողջությամբ հասկանալի է միայն Պլատոնի աշխարհաստեղծության պատկերում (տե՛ս՝ Tim., 35a-36d, 38c-e):

28 **Գափթ**, *Մեկնութիւն*, էջ 257:

29 **Սարկիսյան**, *Լուծմունք*, էջ 42: Հմտ.՝ «*Բանգի ոչ կարէ ետանկինին և Բառանկինին կամ այլ ձև ատանց նիւթոյ բաղկանալ*» (**Գալիք**, *Սահմանք*, էջ 87):

30 **Հովհաննէս Երզնկացի**, «*Ի բան մարգարէին Դաւթի. Սքանչելի եղև գիտութիւն քո յիս*», ՄՄ, ձեռ. 2173,103բ:

31 **Գալիք**, *Սահմանք*, էջ 87:

32 Նույն տեղում, էջ 88:

33 Նույն տեղում, էջ 87:

34 Նույն տեղում, էջ 88: Հետագա մեկնիչներն ընդհանրապես բնաբանական գիտելիքները կապում են զուտ զգայական ընկալումների հետ. «...եւ այս լինի եւ ատանց ուսման ի ձեռն զգայարանացս, զի տեսանեմք զերկին աշօք որ միշտ ի յորովիլ է. եւ զերկիր, որ հաստատուն կայ, եւ զմարդ, որ երկու ընթանայ ոտիւք. եւ զանասուն, որ Բառիք: Եւ սոյնպէս բնախօսեմք յաղագս էիցս ատանց ուսման» (**Սարկիսյան**, *Լուծմունք*, էջ 42):

35 **Գալիք**, *Մեկնութիւն*, էջ 213:

36 Ծն., ԺԹ, 2:

37 **Փիլոն**, *Լինելութիւն*, III. 40:

38 **Գալիք**, *Սահմանք*, էջ 92:

39 **Գալիք**, *Սահմանք*, էջ 92-93: Հմտ.՝ «...թուականին յարակայանայ համարողականն, բայց զանազանին այսու, զի թուականն զբնութիւնն Բննէ...եւ երաժշտականն՝ ամենայն Բնարք: Եւ երկրաչափականն՝ որ պարանով զերկիր շափեն եւ բաժանեն, եւ աստեղաբաշխ գիտութեան՝ երկինք եւ ամենայն գնդաձեւ իրք՝ անիւ և սայլ, կունդն եւ այլք նոյնպիսիք: Բայց աստեղաբաշխականն յերկնիցն բոլորն միայն է եւ ոչ այլուր ի գնդիցդ» (**Սարկիսյան**, *Լուծմունք*, էջ 47):

40 Հմտ.՝ «...զի թուականութիւն, որ անմարմին բանիւ լինի, բուն իմաստասիրական յարհետէ յարակայանայ, այսիքն՝ նմանի համարողականին, որպէս գոեհիկ շինականն համարէ զոչխար և զգրամ... մինչև ի տասն և ի հարիւրն... և այս զգալի և նիւթական համարք է, իսկ թուականն իմաստասէրն ոչ զնիւթական ինչ համարէ, այլ զբնութիւն թուոյն քննէ, զմիակն, զերկեակն և զչորս տասն առնէ և զմիակն ոչ բաժանէ, որպէս զգալի համարողքն, որ զմին ստակն ի կէս բաժանեն, այլ և ի չորս ռուպ...» (**Առաքել**, *Լուծմունք*, էջ 614-615):

41 Տե՛ս՝ **Կոմիտաս Վարդապետ**, «Բժշկութիւն երաժշտութեամբ», *Ուսումնասիրութիւններ և հոգովածներ*, գիրք Բ, աշխատասիրությամբ Գ. Գասպարյանի և Մ. Մուշեղյանի, Եր., 2007, էջ 201:

42 **Սարկիսյան**, *Լուծմունք*, էջ 43:

43 Երաժշտության ուժը նկարագրող այս պատկերը կապված է Օրփևսի, ինչպես նաև Զեթոս ու Ամփիոն եղբայրների հունական առասպելների հետ, որ հայ մատենագրության մեջ մեծ տարածում ունեն:

44 Այս անըշտությունը (1,5-ի և 0,5-ի նույնացումը) հավանաբար առաջացել է օկտավայի ոչ հավասար բաժանումն ի նկատի ունենալով, որի արդյունքում էլ կազմավորվում են կվինտայի ու կվարտայի ձայնամիջոցները: «Եղանակ» բառի գործածումը ձայնամիջոց իմաստով հանդիպում է և այս հատվածի հետևությամբ գրված Առաքել Սյունեցու՝ վերը նշված «Լուծմունքի» մեջ (տե՛ս՝ էջ 596. «Իսկ աստ կիսաբոլոր կիսաձայնն ասէ, որէ կէս եղանակ լարիցն. որ ոչ զբոլոր լարերն /լարն՝/ հնչեցուցանէ այլ զկէսն»): Այս եզրերի, նրանց համադրվող թվերի որոշ խառնաշփոթի մասին հայ իրականության մեջ՝ տե՛ս Ն. Թահմիզյանի վերը նշված հոդվածներում:

45 **Սարկիսյան**, *Լուծմունք*, էջ 44:

46 Դրանք արտահայտվում են ամբողջ թվերով, որովհետև, ինչպես տեսանք, բարձրագույն և ոչ զգայական մաթեմատիկան չի կոտորակում «իմանալի» ամբողջ թվերը:

47 Երկրաչափական հարաբերությունը՝ թվի աճը նույնքան անգամ, թեև իրականում երաժշտական առումով պետք է ներկայացնել սովորական օկտավային հարաբերություն՝ 1,2,4, բայց արտահայտվում է կվարտ-կվինտ-օկտավային հարաբերությամբ՝ $1:1\frac{1}{3}=1\frac{1}{2}:2$.

կամ 6:8:9:12 ամբողջ թվերով, որտեղ երկու միջին անդամ է մտցվում «նյութականացման», մարմնի խորությամբ օժտման համար: Այն միաժամանակ ներառում է մյուս երկու համամասնություններ՝ թվաբանական կվինտ-օկտավան (6:9:12) և հարմոնիկ կվարտ-օկտավան (6:8:12), որոնց մեծ նշանակություն էր տրվում անտիկ տեսության մեջ (տառնգ մասին տե՛ս՝ *Античная музыкальная эстетика, Вступительный очерк и собрание текстов А. Ф. Лосева, М., 1960, сс. 22-23*): *Դրանք դրոշմվել են և արարչության հոգում* (տե՛ս Tim. 36a-b): Այս հարաբերությամբ պահվում են բոլոր գոյությունները. հոգում՝ առաջինությունները, որովհետև դրանք ծնվում են չափից. բարեպաշտությունը՝ երկրորդ հարաբերությունն է աստվածների հանդեպ, իսկ արդարությունը՝ մարդկանց, նման մարդը ամենաժեշտորեն և արի է (*Plato Gorgias, 506 C*): Երկինքն ու երկիրը, մարդկանց ու աստվածներին միացնում է շփումն ու ընկերությունը՝ երկրաչափական հարաբերությունը, իսկ մյուսների հանդեպ գերազանցության ձգտող մարդը «արհամարհում է երկրաչափությունը» (508a): «Օրենքներում» տարբերակվում է «չափի, կշռի, թվի» հավասարությունը, որ մարդկանց միջև բաշխվում է տարերային կերպով, վիճակի միջոցով՝ զուտ թվաբանական հավասարությունը, և «նշմարիտ» հարաբերությունը՝ «Ձևսի դատողությունը»՝ յուրաքանչյուրին ըստ իր բնության և կարողության տեղ հատկացնող հավասարությունը (VI, 757b): «Քանզի ծառայի և տեսաբ ոչ երբեք լինիցին բարեկամի, և ոչ... յոթի և առաջինի... հասասարսիսն գաիրեկոսիսն գործէ մանասանդ՝ ... բայց թէ ո՛ր է երբեք հասասարսիսն որ զնոյնս այսպէս կարող է... Քանզի երկուց հասասարսեանց գոլով՝ հումանունի իսկ են. սակայն գործով ի բազում ինչ գրեթէ են ներհակամբ... Իսկ նշմարտագոյն և զարիագոյն հասասարսիսնսն՝ ոչ է դիրաւ ամենայն ի տեսանել. քանզի Արամագղայ է ընտրութիւնս...» (**Պլատոնի Տրամախոսութիւնք**. Յաղագս օրինաց եւ Մինովս, Վենետիկ, 1890, էջ 184. «Քանի որ ծառաներն ու տերերը երբեք չեն կարող բարեկամներ լինել, ինչպես և անպետք մարդիկ և առաջինիները ... հավասարությունը ստեղծում է ընկերություն... բայց ո՛ր հավասարությունն է օժտված նման գործությամբ... Քանի որ չնայած երկու հավասարություն գոյություն ունի, դրանք նույնանուն են, բայց իրականում շատ անգամ նույնիսկ հակադիր են իրար... Ճշմարտագոյն և լավագոյն հավասարությունը, որ հեշտ չէ ամեն մարդու տեսնել, Արամագղի ընտրությունն է...»): Մրա արտացոլումը՝ թեև խիստ պարզեցված ձևով, տեսնում ենք Առաքել Սյունեցու «կշողապէս» և «արժանապէս» բաշխվող արդարության հասկացություններում: Առաջինին վերաբերում է օրինակ, միաբանների կյանքը, «զի անդ կշողապէս հանդերձ միապէս տան ամենեցուն՝ կշողապէս միաշափ մեծի և փոքու», երկրորդին՝ արհամարհանք, «զի այլ է պատիւ մեծին և այլ՝ ծառային», «հաղաբական» արդարությունն է «կշողապէս» բոլոր չափման միավորների միատեսակությունը բոլոր վայրերում (յիսուր, կապին, կանգուն), իսկ «արդարապէս»՝ երբ ամեն ինչ ունի իրեն համարժեք տարբեր գին, և այլն, ժամանակը հարաբերվում է արդարության «կշողապէս», իսկ հավիտենությունը՝ «արժանապէս» վայելումին (Լուծումն, 506-507, այս հասկացությունները կապում է Պլատոնի «Եվթիփոն» տրամախոսության հետ, որտեղ թեև խոսվում է արդարության մասին, բայց նրա այս տեսակները չեն շոշափվում): Հայ մատենագրության մեջ մեծ նշանակություն է տրվում համամասնության պահպանմանը՝ «Հոգի և մարմին արար Աստուած զմարդն: Եւ մարդոյն զանձն և մեծութիւնն իւր մարմնոյն ծառայ է, և մարմինն հոգոյն ծառայ է, և միտն ամենուն քագատու է: ... Երեք իրք կայ ի մարդոյն հոգին. մէկն բանականութիւնն է, մէկ սիրտ ելնելն է, մէկ՝ ցանկալն: Զինչ որ սիրէ բանականութիւնն, սրտմտութիւնն, ցանկութիւնն, *կշողով պիտի արդար*: Թէ բանն, որ է իմաստութիւն, ակելի խորու լինի, նենգատու է, և թէ պակաս է, նայ անմիտ է և տխմար, թէ հասասար է՝ արդար է և իմաստուն ... Այսպէս ցանկութիւնն, թէ մարմնատու իրաց խիստ ցանկալ՝ երկրասէր է և մեղսասէր, թէ զամենայն ցանկութիւն ի հոգևորն դարձցնէ՝ մարմնոյն սպանալ է, և *թէ կշողով ի մէջ պահէ՝* զմարմինն յիւր չափն և զհոգին յիւր փառքն, նայ խիստ բարի է» (**Հովհաննէս Երզնկացի**, «Թուղթ առ իշխանն Եկեղեցաց», է. Մ. Բաղ-

դասարյան, *Հովհաննես Երզնկացին և նրա խրատական արձակը*, Եր., 1977, էջ 211-212): Այսպիսով անտիկ ավանդույթով առափնությունները ծնվում են երկու ծայրահեղությունների միջև ճիշտ հավասարակշռության պահպանմամբ՝ զարդարելով հոգու երեմբ՝ բանական, ցասմնական և ցանկական մասերը, շորորդ առափնությունը՝ արդարությունը, հենց հավասարակշռության սկզբունքն է. «Արդարությունն չափ գոյով ոչ թողու գերազանցիլ կամ պակաս մնալ, այսինքն՝ խորամանկ գոյ կամ անզգամիլ» («Յովհաննու Ռոտմեցայ... արարեալ ի բան մարգարէին, որ ասէ՝ Արդարութիւնք Տեառն ուղիղ են և ուրախ առնեն զսիրտս», ՄՄ, ձեռ. հմր. 1760, 290ա. այն բնութագրվում է և որպես «հասասարաբաշխութիւն կամ չափ միջոցի»։ նույն տեղում, 289 ա): Հմնտ՝ **Առափէլ**, *Լուծմունք*՝ «...գի բանին վերին ծայրն խորամանկութիւն է և ներքինն տգիտութիւն. իսկ միջին խոհեմութիւն է, որ է արդարութիւն. այսպէս և ցասման՝ վերին ծայրն յանդգնութիւն է և ներքին երկշտութիւն. իսկ միջինն արիտութիւն, որ է արդարութիւն, այսպէս և ցանկականին վերին ծայրն շոյալութիւն և ներքինն ժլատութիւն. իսկ միջինն ողջախոհութիւն, որ է արդարութիւն. և այսպէս միջինն արդարութիւնք են, և կողմունքն անխրատութիւնք են. վասն որոյ երեմ են մատնմ հոգոյ և չորք առափնութիւնք... գի ոչ է պարտ իւրաքանչիւր մասն առանձնականաւ զարդարել առափնութեամբ, այլ և յարմարումն առ միմեանս և ի բարեկարգութենէ պահել. վասն այն և արդարութիւնն ընդ ամենեսեան անցեալ երկի...» (էջ 512, 513): Այսպես և հիվանդություններն առաջանում են անհամաչափությունից («անչափութիւն»), իսկ առողջությունը՝ համաչափությունից («չափակցութիւն». **Դաւիթ**, «Վերլուծութիւն «Ներածութեանն» Պորփիրի», էջ 182):

48 Այս կատեգորիաների մասին՝ տե՛ս ստորև հոդվածի շարունակության մեջ:

49 **Սարկաազ**, *Լուծմունք*, էջ 44:

50 Տե՛ս՝ ծր 1, **Առափէլ** Սյունեցու թվի այլաբանական մեկնության օրինակները:

51 Սա իհարկե կապվում է և ուղղակի բառի կազմության հետ՝ հմնտ. «... որպէս յորժամ բայ ասէ և ոչ բողոր բան, այլ է կիսատ բան, գի բայն մասն է...» (**Առափէլ**, *Լուծմունք*, էջ 597):

52 Հմնտ.՝ **Առափէլ**, *Լուծմունք*, էջ 597: Սարկավագի տվյալ բնագիրը մեջբերում է և Ն. Թահմիզյանն իր «Ներդաշնակության հենքի մասին ուսմունքը Հայաստանում միջին դարերում» (էջ 102)՝ որպես անանուն մեկնիչի աշխատություն: Նշված՝ բանականության հետ կապված հատվածն այստեղ բնութագրվում է որպես «սխոլաստիկական մտածողության առավել բնորոշ արտահայտություններից մեկը»: Առհասարակ երաժշտական հատվածն ամբողջությամբ նա մեկնաբանում է որպես օրինակ դավթյան դրոյթների հետագա աղավաղումների (նույն տեղում): Մեր կարծիքով, այստեղ բավականին տրամաբանական կարգով ներկայացված են երաժշտությունը կազմող կարգավորված ներդաշնակության բոլոր կողմերը:

53 **Սարկաազ**, *Լուծմունք*, էջ 44:

54 Այստեղ որոշակի կապ կա լարերին ամրացված կշռամարերի ծանրությամբ Պյութագորասի կողմից երաժշտական հարաբերությունների հայտնաբերման միջնադարում մեծ տարածում գտած ավանդույթի հետ, ըստ որի, հավանաբար, և այս հարաբերություններն անվանվում են «չափ ու կշիռ»:

55 **Սարկաազ**, *Լուծմունք*, էջ 44:

56 Այս հերթագայումն անմիջական կապ ունի անտիկ համակարգում սրա գոյաբանական հիմքերի հետ, որի ավանդույթը շատ խոր ազդեցություն է թողել հայ միջնադարյան մատենագրության մեջ: Այս կողմը կբնենեմ հոդվածի շարունակության մեջ:

